

»Nové« pohanství ve světle »Starého« zákona Předmluva k českému vydání

Martin Prudký

I. Obecná charakteristika

Českému čtenáři se touto publikací předkládá dílo, které svůj dějinný význam osvědčilo již před řadou desetiletí. Zcela mimořádně promluví do evropské duchovní a civilizační krize, kterou přinesl vzmach nacismu a jeho ideologie v třicátých a čtyřicátých letech 20. století, do krize, jejíž hloubku drasticky vyjevil celosvětový válečný konflikt. To ovšem neznamená, že by tato kniha měla mít již jen své čestné místo v archívu a dnešku neměla už co říct. Naopak, na naší dnešní dějinné cestě "po holocaustu", kdy hodnoty moderny ztrácejí na věrohodnosti a ozvučnosti, nám Miskottého jasně a varovně před totalitárními rysy náboženských podkladů konkrétní moderní ideologie může být nejen učebnicí kritického myšlení, ale i východiskem vždy nově aktuálního rozhovoru o duchovních (ideových) kořenech současného pojetí člověka a jeho údělu, o principech a strukturách současného obrazu světa či soudobé etiky. Nejedná se ovšem o dílo, jež by svým zaměřením (jakož i svým provedením) bylo "nadčasové" či podle širšího konsensu svých čtenářů "klasické"; spíše běží o naléhavé svolání do konkrétní kritické chvíle, jež svým přístupem i zacílením přesáhlo jedinečnost dané chvíle a ukazuje se být výpovědí, jež má co říct i s odstupem mnoha let, v nových kontextech.

II. Východiska

Kornelis Heiko Miskotte (1894–1976) byl jedním z nejvýraznějších teologů Nizozemské reformované církve dvacátého století. Svým dílem i svými životními zápasy bývá obvykle řazen po bok Karla Bartha. Takové zařazení není v zásadě chybné, Miskotte se nizozemském prostředí vskutku stal výrazným představitelem tzv. dialektické teologie; nicméně je na místě zdůraznit, že Miskotte byl veskrze samostatný, ano originální a kritický myslitel, jehož cesta k barthovským pozicím byla svébytná, nikoli samozřejmá či přímočará.¹

Miskotte byl od mládí formován hlubokou křesťanskou vírou, jež měla svůj domov v niterné zbožnosti kohlbürggowského kalvinismu. Také však byl po celý život utvářen hlubokým zájmem o moderní kulturu. Od mládí soustavně sledoval dění v poezii, literatuře, dramatu i filosofické reflexi.² Bartha Miskotte objevil a jeho teologii ocenil zejména ve způsobu, jak vzal vážně krizi moderního křesťanství a odpověděl na ni teologií sycenou z prorockých důrazů zvěsti Starého zákona. To bylo Miskottemu blízké. Už v době počátků svého farářského

¹ O Miskottého složitém utváření vposledu pozitivního vztahu ke Karlu Barthovi viz např. G. G. de Kruijf, *Heiden, jood en christen: Een studie over de theologie van K. H. Miskotte*, Baarn (Ten Have) 1981, str. 19nn.

² Viz mnohé poznámky, úvahy a postřehy v denících (K. H. Miskotte, *Uit de dagboeken 1917-1930*, Kampen 1985 [*Verzameld werk* 4]; též, *Uit de dagboeken 1930-1934*, Kampen 1990 [*Verzameld werk* 5a]) či rozbor básní nizozemské lyrické básničky Rolandy Holstové (K. H. Miskotte, „Het lyrisch werk van Mevrouw Roland Holst“, in: *Christelijk Letterkundige Studiën* IV, Amsterdam 1927, str. 75–140). Teologické vyhodnocení tohoto celoživotního obhlížení kultury a zařazení vlastní teologické tvorby do tohoto širšího kontextu formuluje Miskottého autobiograficky laděná přednáška při ukončení jeho akademického působení na univerzitě v Leidenu (14. 12. 1959) „De moderne dogmaticus als dilettant en dirigent“, in: *Kerk en theologie* 11, 1960, str. 1–17 (přetištěno ve sborníku *Geloof en Kennis, Theologische voordrachten*, Haarlem 1966, str. 307–322; německy nejprve v časopise *Evangelische Theologie* 20, 1960, str. 245–262; později ve sborníku *Der Gott Israels und die Theologie: Ausgewählte Aufsätze*, Neukirchen-Vluyn 1975, str. 189–207).

působení ve vesnickém prostředí Kortgene (1921–1925) patřil výklad a interpretace starozákonních textů k charakteristickým položkám jeho práce.³

Již jako mladý farář, usilující po první světové válce oslovit "moderního člověka", Miskotte také objevil, že zvěst Starého zákona a jeho "vlastní duchovní svět" má klíčový význam pro pochopení evangelia. Z této perspektivy proto začal nejen kriticky posuzovat celou dějinnou cestu křesťanstva, ale také hledat oporu pro svůj zápas s výzvami vyplývajícími z moderního pojetí člověka a světa (zejména s nihilismem). Základním problémem moderního, zejména idealisticky utvářeného křesťanství je, že jeho vnitřní struktura není "podle Písma", že je mu cizí. Jak rozumět takovému kritériu? Podle Miskotteho rozpoznání je rozhodujícím vnitřním úběžníkem, jenž pro apoštolskou církev zakládal autenticitu evangelia, de facto zvěst Starého zákona; ten byl přece pro novozákonní svědky "Písmem".⁴ Problémem křesťanstva na jeho dějinné cestě, zejména pak v moderní současnosti (dvacátá a třicátá léta 20. století!), je skutečnost, že "učení církve" se svou strukturou, svým půdorysem i celkovým zaměřením vzdálilo svědectví Písma. Za situace, kdy apoštolská zvěst není chápána a vykládána v hermeneutickém rámci zvěsti starozákonní, nýbrž v kontextu dobových filosofii či ideologií, pak nutně dochází ke zkreslení, ano k "zajetí" evangelia.

Toto rozpoznání hermeneutické funkce Starého zákona pro evangelijní zvěst a pro křesťanskou teologii je možné považovat za jeden z principiálních momentů Miskotteho teologického myšlení. V různých aspektech a rozmanitých souvislostech ji v řadě svých prací vysvětluje; nepřímou se projevuje i tam, kde Miskotte pojednává témata zdánlivě nesouvisející či vzdálená.

III. Židovství, pohanství, křesťanství

Svou vnímavost pro zvěst starozákonních proroků a svůj zájem o problematiku interpretace této zvěsti modernímu člověku projevil Miskotte už ve své disertaci *Podstata židovského náboženství* (1932).⁵ Na rozdíl od mnoha jiných křesťanských teologů své doby se ovšem Miskotte nezajímal jen o židovství starověké. Zájem o "svěbytný svět" svědectví Izraele nahlížený v perspektivě moderní kultury jej vedl také ke studiu židovských myslitelů moderní doby. Ve své disertaci se proto pokusil vymezit základy judaismu jako svěbytného náboženského útvaru nikoli analýzou způsobů interpretace biblické zvěsti, jak je můžeme rozpoznat v klasických tradicích judaismu (v Talmudu a midraších), nýbrž rozborem děl současných židovských myslitelů – filosofů i literátů, především Maxe Broda, Leo Baecka, Hermanna Cohena, Martina Bubera, Franze Rosenzweiga, ale i Ernsta Blocha či Franze Kafky. Svou systematicko-teologickou rozpravu založil na fenomenologické analýze, které se vyučil u věhlasného groningenského religionisty Gerarda van der Leeuwa. Fenomenologickou metodu pak Miskotte ve svých studiích využíval po celý život a vděčně oceňoval její schopnost relativně nestranně posuzovat jevy právě na "horké půdě" náboženství a teologie.

Svou disertací o judaismu Miskotte předběhl dobu o desítky let. S odpovědnou obzíravostí systematického teologa a s citem pro jemné distinkce se v ní pokusil stavět hráz tradičním křesťanským předsudkům vůči judaismu (teologickému antijudaismu) a jako jeden z mála

---

³ Viz např. seriál výkladů oddílů z knihy Jób, v němž rozpracoval základy biblického svědectví o Bohu ve střetu s moderním nihilismem; tuto látku později několikrát přepracoval a využil v několika publikacích; např. *De verborgene* [Skrytý], Amsterdam 1929 a *Antwoord uit het onweer: een verhandeling over het boek Job* [Odpověď z nečasu: pojednání o knize Jób], Amsterdam 1936.

⁴ Srv. termín „Písmo“ v argumentaci novozákonních autorů (např. L 4,21; 24,27.32.45; Sk 17,3; 18,28; J 19,24.28.36–37), kvalifikaci jednotlivých událostí evangelijního příběhu frází "podle Písem" (viz např. 1K 15,3–4) či funkci tzv. reflexních citátů (Mt 1,22; 2,15.17.23; 4,14; 21,4; 26,54.56 aj.).

⁵ K. H. Miskotte, *Het Wezen der Joodse Religie: Bijdrage tot de kennis van het joodse geestesleven*, Amsterdam (H. J. Paris) 1932 (1964², 1982³).

křesťanských teologů vstoupil již před "holokaustem" do otevřené, neapologetické rozpravy o základních teologických a antropologických otázkách se současnými židovskými mysliteli. Při zpracovávání látky své disertace (zejména nad rozbořem základního díla F. Rosenzweiga *Hvězda vykoupení*⁶) si Miskotte také formuloval základní tezi svého fenomenologického pojetí náboženství, jež staví na rozlišování *tří základních typů náboženského postoje*: pohanství, židovství a křesťanství.⁷ Těmito termíny ovšem Miskotte neoznačuje existující útvary náboženských komunit, souhrnnou realitu jejich náboženského života či snad jejich "učení" (naukovou soustavu), nýbrž tři základní typy možných postojů člověka k transcenci, resp. ke zjevení (Miskotte v této souvislosti také neřídka mluví o vztahu k Božímu Slovu). Tyto tři typy jsou v Miskotteho fenomenologickém náhledu jakési "kolektivní existenciální lidského bytí".⁸ *Pohanstvím* je mu základní, přirozený náboženský postoj člověka, jehož principem je nalézání souladu s veškerenstvím; pohanství je proto přirozeným náboženstvím, jež směřuje k jistotnému spočinutí v prazákladu všeho bytí. *Židovstvím* je v této koncepci postoj, který se na základě oslovení zvnějšku (zjevení) takovému "usazení" v danosti veškerenstva vzpírá; na realitu nahlíží dějinně, svět obklopující člověka pojímá jako prostor vymezený k určitému poslání. *Křesťanstvím* je pak takový postoj, který – v navázání na židovství – ono konstitutivní oslovení zvnějšku shledává v Ježíši Kristu; jak dřívější "pohany" tak i "židy" proměňuje jedinečnou vazbou na Krista, což jak vůči "pohanství" tak i vůči "židovství" znamená natolik zásadní strukturální změnu, že je na místě mluvit o svébytném, třetím náboženském typu.⁹ Vlastními slovy Miskotte formuluje obsah těchto pojmů například takto: "Pohanství je mýtus o »Veškerenstvu«, židovství je prorocství o Naději, křesťanství je svědectví o naplněné Naději."¹⁰ ... "Pohanství je náboženstvím přirozeného člověka, židovství je náboženstvím etického člověka, křesťanství je službou vděčnosti Kristu."¹¹

Tato teze Miskotteho neslouží k obecnému popisu náboženské scény či k rozřazení existujících náboženských útvarů do tří skupin, nýbrž především k odhalení identity moderního evropského člověka, jenž bývá tradičně (a jakoby zcela samozřejmě!) považován za "křesťana". Miskotte píše jako křesťanský teolog a prvotními adresáty jeho děl jsou "moderní" evropští křesťané. Proto mu neběží o všeobecný religionistický nárys, nýbrž o kritické postižení "pohanství v nás", resp. "židovství v nás". Pojetí "pohanství", "židovství" a "křesťanství" jako *typů náboženského postoje*, resp. *typů vztahu ke zjevení* mu umožňuje nacházet na křesťanství nejen mnoho pohanského (což hodnotí převážně negativně), ale také mnoho židovského (což hodnotí v zásadě, nikoli ovšem nekriticky, pozitivně – počátkem třicátých let 20. století!).

Všechny tři Miskotteho "velké knihy" – disertaci *Podstata židovského náboženství*¹² z roku 1932, srovnání starogermánských a staroizraelských náboženských tradic *Edda a Tóra*¹³ z

⁶ F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt a. M. (J. Kauffmann) 1921 (1930²; 2001⁷).

⁷ G. G. de Kruijf, *Heiden, jood en christen*, 1981, str. 77nn; v této souvislosti mu nepochybně byl důležitou inspirací spis Maxe Broda, *Heidentum, Christentum, Judentum. Ein Bekenntnisbuch*, München (Kurt Wolff) 1922 (anglicky: *Paganism, Christianity, Judaism: A Confession of Faith*, University of Alabama Press 1970).

⁸ Tak v navázání na G. Puchingera formuluje G. G. de Kruijf, *Heiden, jood en christen*, 1981, str. 78.

⁹ Miskotte tím navazuje na tradici raně křesťanského sebepojetí křesťanů jako „třetího rodu“ (*tertium genus*); srv. meditaci „Het derde geslacht“, in: *In de Waagschaal* 9, 1953/54, č. 36 (přetištěno ve sborníku K. H. Miskotte, *In de Waagschaal*, Amsterdam 1960, str. 63–67).

¹⁰ *Edda a Tóra*, zde str. 312.

¹¹ „Rekenschap“, in: *In de Waagschaal* 1, 1945/46, č. 1.

¹² Viz výše, pozn. 5, str. 9.

¹³ *Edda en Thora: een vergelijking van Germaansche en Israëlitische religie*, Nijkerk 1939 (1970², 1983³).

roku 1939 a dílo zralých let, plod autorova akademického působení *Když bohové mlčí*¹⁴ z roku 1956 – lze s jistou nadsázkou pojmout jako vnitřně provázanou trilogii, v níž autor zpracoval různé aspekty své základní potrojně teze. V těchto třech pracích se jedná o tři konkrétní průměty autorova základního rozpoznání o strukturálním významu starozákonní zvěsti pro křesťanské vnímání náboženství, resp. o aplikaci této teze ve třech oblastech, v nichž Miskotte sleduje trojtinu typů základního náboženského postoje: v disertaci *Podstata židovského náboženství* autorovi běží o to, jak se Starý zákon a působení jeho zvěsti uplatňuje u moderních židovských myslitelů (stručně: Starý zákon a *židovství*); v knize *Edda a Tóra* běží o to, jak se struktura svědectví víry, jež utváří Tóru, liší od struktur, jež pěstuje staro-germánské náboženství vyjádřené v Eddě (stručně: Starý zákon a *pohanství*); a konečně v knize *Když bohové mlčí* běží o to, jakou odpověď nabízí starozákonní zvěst na novodobou výzvu nihilismu (ten Miskotte chápe jako "odvrácenou stranu" moderního křesťanství; stručně tedy: Starý zákon a *negace/ křesťanství*).

IV. Historický význam

Zakreslit význam knihy do historického kontextu, do celku autorova díla a do dobových souvislostí je možné vždy až z odstupu. Vydání českého překladu *Eddy a Tóry* více než sedmdesát let po prvotní publikaci díla takový odstup umožňuje. Hledíme-li retrospektivně na evropskou teologickou scénu mezi světovými válkami, nelze než konstatovat, že Miskotteho pozice byla nejen jedinečná, ale především jasnozřivá; měla řadu profétických rysů. Ty se týkají nejen praktických aspektů Miskotteho postoje, ale především jeho základní kriticko-analytické teze – rozpoznání hermeneutické role Starého zákona (tj. "Písma" apoštolské církve) pro pochopení evangelia a pro kritické utváření křesťanské identity.

Zajisté, Miskotte nebyl jediný, kdo rozpoznal důležitost starozákonní zvěsti pro křesťanskou církev a její učení – např. v okruhu teologů tzv. Vyznávající církve (Bekennende Kirche) také působili bohoslovci, kteří v zápase s dobovou vlnou antijudaismu a antisemitismu zdůrazňovali nezbytnost Starého zákona pro křesťanskou církev; mezi nejvýraznější patřili například Wilhelm Vischer¹⁵ a Gerhard von Rad.¹⁶ Nicméně, Miskotte své teze formuloval mnohem zásadněji a v soustavném monografickém vypracování je publikoval již během třicátých let. Nadto do svého typologického pojetí – nejen proti "duchu doby", ale zejména proti staleté tradici specificky křesťanského, teologického antijudaismu – zahrnul *pozitivní* hodnocení judaismu *post Christum* a vztah judaismu a křesťanství začal promýšlet v perspektivě "trvalého vyvolení" Izraele. To je teologický počín, k němuž se i přední teologové Vyznávající církve dopracovali až dlouho "po holocaustu"¹⁷ a v křesťanských církvích došel výraznějšího ohlasu až v poslední čtvrtině 20. století.

---

¹⁴ K. H. Miskotte, *Als de goden zwijgen: Over de zin van het Oude Testament*, Amsterdam 1956 (1965², 1983³); německy *Wenn die Götter schweigen: Vom Sinn des Alten Testaments*, München (Kaiser Verlag) 1963 (1966³, 1995⁴); anglicky *When the Gods are Silent*, New York (Harper and Row) 1967.

¹⁵ Srv. např. W. Vischer, *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, Zürich 1934–1942.

¹⁶ Srv. sérii přednášek proslovených spolu s A. Altem a J. Begrichem v Lipsku roku 1934 k tématu „Vedení ke křesťanství skrze Starý zákon“, jež byla přímou polemikou s řadou přednášek jejich univerzitních kolegů na téma „Cesta Germánů“; z mnoha titulů jednotlivých přednášek ve sborech a grémiích Vyznávající církve srv. např. „Starý zákon – Boží slovo pro Němce!“ (1937), „Trvalý význam Starého zákona“ (1937), „Proč církev vyučuje Starý zákon“ (1939) aj. K dílu G. von Rada a jeho kontextu podrobněji viz M. Prudký, „Starozákonní teologie v éře moderny: Retrospektiva při 100. výročí narození G. von Rada“, in: *Teologická reflexe* VII/2, 2001, str. 101–124.

¹⁷ Viz například prohlášení „Slovo k židovské otázce“, přijaté na synodu Evangelické církve Německa v Berlíně-Weisensee roku 1950 a projev Martina Niemöllera, prezidenta Evangelické církve v Hesensku-Nasavsku, který příslušnému synodálnímu usnesení předcházal. Citace textů, jejich dobový i věčný kontext viz M. Prudký, „Záhada židů a postoje křesťanů“, in: Jan Čapek (vyd.), *Za války a po válce: Sborník textů k 50. výročí ukončení*

Hledět na určitého autora a jeho dílo historicky ovšem také nutně vede k tomu, že se určité danosti z odstupu jeví jako zastaralé a překonané. To se pochopitelně týká nejen řady dobově podmíněných faktografických jednotlivin, ale i některých metodických postupů, určitých aspektů celkového přístupu i vyvozovaných tezí. Ostatně, Miskotteho dílo si nenárokovalo žádnou "nadčasovost" – naopak, autorovým záměrem bylo promluvit v danou chvíli, *hic et nunc*, k aktuálním problémům současnosti. I když si v *Eddě a Tóře* ukládá nevstupovat do přímé polemiky s dobovými nacistickými autory¹⁸ a své téma chce pojednat v abstrahované rovině fenomenologické rozpravy, aktuálně polemický záměr celého díla je neskrývaný – proti vzrůstající se ideologii, již považuje za výkvět "monstra nihilismu", chce autor postavit silnou alternativu, v níž by ohrožená humanita mohla nalézt své ukotvení.

Právě v tomto smyslu jsou výmluvné i reakce, s nimiž se *Edda a Tóra* setkala bezprostředně po svém zveřejnění. Na jedné straně se dočkala pozitivního přijetí v církvi, zejména v kruzích, jež byly v následujících letech zapojeny do různých forem rezistence a odboje proti nacismu. Jako o jedné z nemnoha teologických publikací křesťanského autora lze o této knize dokonce doložitelně uvést, že ji s vděčností četlo také nemálo Židů, neboť v ní za nacistického pronásledování nacházeli "pramen síly ve všem soužení".¹⁹

Příznačné reakce na sebe ovšem nenechaly čekat ani z druhé strany. Od května 1940, kdy bylo Nizozemí okupováno fašistickým Německem, byla kniha zakázána. Ještě krátce před okupací ji velmi kriticky recenzoval Jan de Vries,²⁰ významný germanista a odborník na starogermánskou mytologii z univerzity v Leidenu.²¹ Miskottemu vytkl nejen řadu věcných a metodických chyb v jednotlivostech (např. v interpretaci Noren ve smyslu amorálního Osudu), ale především celkově zkreslený obraz starogermánského náboženství (podrobněji viz překladatelův exkurz²²). Hledíme-li na tuto kontroverzi z odstupu, je třeba některým De Vriesovým výhradám k dílčím jednotlivostem přitakat; u jiných námitek se vznesenou kritikou otevírá prostor pro rozhovor (ten ostatně otevřel již Miskotte, když ve své knize na několika místech De Vries uvádí a s jeho názory polemizuje²³). U některých kritických poznámek však v zásadě jen vychází najevo, že recenzent přistupuje k látce ze zcela jiných předpokladů, uplatňuje jinou perspektivu i jiná hodnotící měřítká a záměr autora mu je nejen cizí, ale i nepříjemný.

Zcela na okraj této kontroverze lze v historickém ohlédnutí také zmínit, že i životní kroky obou protagonistů vedly během následujících let nacistické okupace příznačně odlišnými cestami – zatímco Miskotte se jako řadový farář výrazně zapojil do protinacistického odporu, De Vries přijal vysoké akademické i společenské funkce a jednoznačně se angažoval na straně okupantů.²⁴

---

2. *světové války*, Praha (Synodní rada ČCE) 1995, str. 17–47, zvl. 39n; přetištěno in: M. Divišová aj. (vyd.), *Dialog křesťanů a Židů*, Praha (Vyšehrad) 1999, str. 133–169, zvl. 160n).

¹⁸ Viz úvodní kapitulu „Záměr“, zde str. 29. Pro českou analogii srv. výslovně polemickou motivaci starozákonníka Slavomila C. Daňka v úvodu jeho studie „Verbum a fakta Starého zákona“, in: *Ročenka Husovy fakulty* č. 8, Praha 1937, str. 11; přetištěno in: týž, *Vybrané studie*, Praha (Kalich) 1977, str. 33.

¹⁹ Abel Herzberg, *Kroniek der Jodenvervolging*, k citaci viz níže str. 25.

²⁰ Jan de Vries, „Boekbeoordelingen. K. H. Miskotte, Edda en Thora“, in: *Nieuw Theologisch Tijdschrift* 29, 1940, str. 151–157.

²¹ Srv. zejména jeho nejvýznamnější dílo: J. de Vries, *De Germaansche oudheid*, Haarlem 1930; německy: *Altgermanische Religionsgeschichte* (Grundriss der germanischen Philologie 12), Berlin (De Gruyter) 1935–1937 (1956², 1970³).

²² J. A. Dus, „Miskotteho polemika s profesorem De Vriesem“, zde str. 328–335.

²³ Srv. např. pozn. b na str. 46; pozitivní zmínka o J. de Vriesovi je například v pozn. 20 na str. 336.

²⁴ Kromě populárně zaměřených prorežimních publikací byl funkcionářem kulturních i vědeckých grémií; byl též členem SS. Podrobněji viz exkurz; zde str. 328.

V. Aktuální význam

Vychází-li český překlad *Eddy a Tóry* s odstupem více než půl století od původní edice, jistě nejde vydavateli jen o to, aby české knihovny byly doplněny o jeden z významných titulů třicátých let minulého století. Překladačský počín je výrazem přesvědčení, že Miskotteho dílo má co říci i dnešnímu českému čtenáři.

Při nejužším vymezení potenciálních adresátů mohou z tohoto díla nemálo podnětů čerpat *křesťané* – zejména ti, kteří hlouběji reflektují svou víru a s rozmyslem hledají odpovědi na otázky a výzvy, před něž jsou v současnosti stavěni. Miskotteho charakteristika moderního člověka jako hledače, který osciluje mezi nihilismem a pohanstvím, je na prahu 21. století i v českém prostředí očividně slovem do pranice. A postavit dnešního "křesťana" před otázku po "pohanství v nás" či "nihilismu v nás" je i v dnešním českém prostředí nepochybně tnutím do živého; takovou otázku není možné vnímat jinak, než jako radikální dotaz na základy naší křesťanské identity a jejího vymezení v aktuálním kontextu náboženských i sekulárních duchovních proudů. Miskotte přitom nezůstává jen u toho, že by otázku pouze vyslovil; rozpracovává ji do řady aspektů, upozorňuje na podstatné souvislosti a sám vede zápas o kriticky zajištěnou odpověď. Ať už nakonec k jeho odpovědi přitakáme nebo s ním spíše povedeme polemiku, Miskotteho důrazy, jeho postřehy souvislostí a kritéria, jež nabízí k orientaci v základních otázkách, nám mohou být nevšední inspirací. Za uplynulá desetiletí neztratily na své podnětnosti; spíše se dá říci, že je prověřil čas.

V širším pohledu mohou knihu s užitkem číst *všichni, kdo se zajímají o otázky na pomezí teologie, religionistiky a filosofie*. Oblast náboženství a duchovního života prošla v naší zemi po roce 1989 hlubokou proměnou. K ní patří také nová vlna zájmu o náboženství, resp. oživení a zpestření scény náboženského života. Po čtyřicetiletém potlačování veřejných projevů náboženského života a řízené ignorance v oblasti vzdělání (byť jen jako fenoménu kulturního dědictví!) je to pochopitelné. Navíc, duch dnešní doby, vykazující se postmoderním zájmem o neracionální stránky skutečnosti a charakteristický spíše emocionálním či zážitkovým vnímáním, tuto vlnu dále posiluje. V současnosti jsme přitom zahrnováni až nepřehledným množstvím náboženské literatury nejrůznější provenience. Kromě publikací "misijních" či "apologetických" vycházejí již také solidní knihy o náboženství a ovšem i základní edice dříve obtížně dostupných či česky dosud nevydaných základních náboženských textů (tak i reedice českého překladu *Eddy*²⁵). V současné kultuře, jež utváří naši každodennost, je zcela běžné užívat náboženské motivy či symboly; v určitých oblastech je to dokonce až módní jev. Kvalita a kontingence těchto nově uplatňovaných náboženských fenoménů ovšem často bývá ubohá, v neposlední řadě i pro neznalost a vykořeněnost na straně uživatelů či pro jejich neschopnost využít příslušných prvků jinak než účelově. Na rozdíl od doby, kdy Miskotte psal svou knihu, se této vlnky náboženské zjitřenosti zatím nechopila žádná politická ideologie (nejspíše proto, že se přece jen jedná o jev okrajový). Pohlédnout na tuto dynamickou až chaotickou scénu, jež na nás doráží svou nevšední nabídkou, Miskotteho kritickými očima může být pro mnohé čtenáře nejen nové, inspirativní či provokativní, nýbrž i docela prakticky užitečné. U Miskotteho se totiž nepochybně lze učit, co v této oblasti znamená mít poučený nadhled a s kritickou střízlivostí "rozpoznávat duchy". A kritéria, jež autor nabízí k orientaci v jinak málo přehledném světě náboženských jevů, lze jistě s užitkem uplatnit i na dnešním českém náboženském "trhu".

Vzhledem k tomu, jak mnoho náboženských útvarů, jež spoluvytvářejí současnou náboženskou scénu u nás,²⁶ spadá pod Miskotteho typ "pohanství", je právě *Edda a Tóra* z Miskotteho

²⁵ S. Sturluson, *Edda a Sága o Ynglinzích*, Praha (Argo) 2003; přetisk vydání z roku 1988 (Odeon: Živá díla minulosti, sv. 106), přeložila Helena Kadečková.

²⁶ Srv. nejnověji v panoramatickém přehledu Z. Vojtíšek, *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*, Praha (Portál) 2004.

trilogie asi nejaktuálnější. Nezapomeňme ovšem, že termín "pohanství" (stejně jako "židovství" a "křesťanství") autor v této souvislosti užívá pouze pro abstrahovaný typ náboženského postoje, nikoli pro označení jednotlivých náboženských útvarů či tradic (v žádném případě pak nejde o označení pejorativní!). Pod tuto kategorii proto v dané perspektivě spadá nejen zájem postmoderních "hledáčů inspirace" o východní náboženství či o náboženství předkřesťanské Evropy (v našem prostředí například o keltské rituály), nýbrž i o židovskou mystiku či o entuziastické křesťanství – právě i na něm je podle Miskotteho kritérií nemálo "*pohanského*".

Mezi čtenáře této knihy budou nepochybně patřit i nábožensky neukotvené "*bludné duše*", jež oživují naši dnešní náboženskou scénu v míře přehojné a jež vskutku obvykle oscilují mezi nihilistickou skepsí a touhou spočinout v hlubinné, "všeliký rozum přesahující" jistotě bytí. Pro ně asi bude Miskotteho pozice příliš jednoznačná, jednostranná a vposledu nepřijatelná – autor této knihy je totiž zcela nepokrytě a zjevně *křesťanským teologem*, jakkoli mnohde látku pojednává jako fenomenologicky postupující religionista. Ani tento čtenář však nemusí *Eddy a Tóru* odložit jako čtení nezajímavé či zbytečné. Seznámit se s Miskotteho pozicí, s jeho náhledy a kritérii může být nepochybně podnětné i pro toho, kdo autorovu pozici nesdílí a jeho teze kriticky odmítne. Ostatně, takového čtenáře by si autor sám, jak jej z jeho celoživotního působení známe, obzvláště cenil. Záměrem knihy přece bylo pozvat čtenáře ke kritické rozpravě a v ní předložit svou pozici; svůj text však autor jistě nemínil jako poslední slovo takového rozhovoru.

K pozitivním jevům konce 20. a počátku 21. století patří v náboženské oblasti tzv. *mezináboženský dialog*. Mezi jeho přední cíle patří odstraňovat vzájemné předsudky či animozitu a ve vzájemné otevřenosti působit k porozumění a smíření tam, kde je společenské či politické napětí vyostřováno náboženskou motivací.²⁷ V perspektivě současné "kultury vstřícnosti", již si mezináboženský dialog vytvořil, může řada pasáží *Eddy a Tóry* vyznívat málo tolerantně, málo otevřeně či příliš exkluzivně. Zde je ovšem nutné uplatnit historický zřetel a připomenout, v jaké době a na jak profilovaných frontách konkrétního zápasu tato kniha vznikala. Možná bychom mohli i ocenit, nakolik se autor vyvaroval apologetických a konfrontačních momentů a pokusil se o rozbor co možná věcný; už volba fenomenologické metody naznačuje, že usiloval o objektivitu, resp. o pojetí kdykoli přezkoumatelné a kritizovatelné.

V perspektivě současných otázek mezináboženského dialogu v našem prostředí je ovšem třeba dát velmi pozor, abychom Miskotteho nástroj typologické triády "*pohanství – židovství – křesťanství*" nevztáhli na trojici tzv. abrahámovských náboženství (judajismus, křesťanství, islám). Tam, kde jde mezináboženský dialog na hlubinu a otevírá základní otázky vztahu člověka k božstvu (zjevení), ke světu, k sobě samému a k ostatním lidem, se naopak Miskotteho analýza struktur náboženského postoje může uplatnit jako jeden z nástrojů, jímž je možné rozpoznávat shodné i odlišné prvky stávajících náboženských útvarů, a tím přispět k poznávání druhých i sebe sama, a tím i ke vzájemnému porozumění.

VI. K překladu

Překladatelé, Jan Amos Dus i Hans Pieter van der Horst, pojali práci na komplikovaném textu *Eddy a Tóry* jako dlouhodobý úkol a mnohvrstevný rozhovor, do něhož vnesli nejen své jazykové znalosti, ale i zkušenosti z teologické práce a církevního života; v neposlední řadě pak i touhu po poznání kultury a poezie druhé země. První z nich strávil tři semestry studia teologie v Amsterdamu u přímých Miskotteho žáků; druhý studoval teologii v Praze a podílí se na rozvíjení dialogu nizozemských a českých protestantských sborů. Oba překladatelé

²⁷ Viz např. H. Küng a Karl-Josef Kuschel, *Prohlášení ke světovému étosu: Deklarace Parlamentu světových náboženství*, Brno (CDK) 1997.

spolupracují již řadu let a zaměřují se na osobnost K. H. Miskotteho²⁸ a další autory, kteří se v podobném duchu jako on věnují různým biblickým,²⁹ teologickým a filosofickým³⁰ tématům.

Podobně jako jiné publikace, jež J. A. Dus edičně připravoval, i *Edda a Tóra* je vybavena mimořádně pečlivým (jakkoli nenápadným a nerušivým) aparátem poznámek, dohledaných odkazů a rejstříků – dokonce v míře takové, že česká edice představuje vlastně nejlépe vybavenou verzi daného díla vůbec.

VI. Závěrem

Co této knize, jež má kus úctyhodné dějinné cesty již za sebou, popřát při jejím vstupu do českého prostředí? Zajisté jako každé knize: *aby si našla své čtenáře*.

Podle vlastní povahy díla by to měli být především čtenáři zvědaví, kritičtí, dialogičtí... Autor knihy otevírá řadu podstatných otázek, na nichž se rozhoduje orientace člověka v (post)moderním světě. Tento svět sice není uchopitelný bez zřetele k jeho hlubokým náboženským a kulturním tradicím, ovšem ty jsou již namnoze rozvráceny a jejich prvky se nám nabízejí v roztodivných koktejlech. Miskotte svým čtenářům do takové situace nechce nabízet hotová řešení odvěkých otázek, nýbrž (jen) tyto otázky poučeně otevřít a přispět k jejich kritickému promýšlení. Ze své strany k tomu nabízí řadu podnětů, pozorování i hodnotících soudů k rozhovoru.

Nuže, vážený čtenáři či vážená čtenářko, chceš-li, rozprava může začít...

---

²⁸ K. H. Miskotte, *Biblická abededa*, Heršpice (EMAN, Bibliotheca Bohemica Batavica, sv. 1) 1996; spoluúčast Miloslava Hájka.

²⁹ Nico ter Linden, *Povídá se...*, Heršpice (EMAN, Bibliotheca Bohemica Batavica, sv. 2) 1999; spoluúčast Hany Novákové.

³⁰ Theo de Boer, *Bůh filosofů a Bůh Pascalův*, Benešov (EMAN, Bibliotheca Bohemica Batavica, sv. 4) 2003.